

ДЕМАРКАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ у 1946 – 1948 роках

В статті розглядаються питання встановлення українсько-польського кордону у повоєнний період.

Ключеві слова: СРСР, Україна, Польща, кордон, переселення.

Проблема встановлення українсько-польського кордону у перші повоєнні роки ще недостатньо розкрита як у вітчизняній так і зарубіжній історіографіях. За винятком наукової розвідки І.Козловського¹ територіальні питання кордонів СРСР та Польщі й досі залишаються поза увагою дослідників.

Зазнавши катастрофічних втрат в роки Другої світової війни, в період так званого взаємного обміну українського і польського населення 1944 – 1946 рр., депортації українців з споконвічних своїх земель у західні і північні райони Польщі українці опинилися перед небезпекою нових переселень у зв'язку із зміною та уточненням радянсько-польського кордону. В квітні 1947 р. керівництва обох держав підписали угоду про демаркацію² державного кордону між СРСР і Польською Республікою, яка передбачала нове виселення жителів прикордонної смуги західних областей України.

Ця угода стала результатом вирішення питань післявоєнного урегулювання, в тому числі й територіального, "великою трійкою" держав антигітлерівської коаліції та багатовекторної дипломатії сталінського керівництва з польським еміграційним і польським комуністичними урядами.

Звільнення західноукраїнських територій від німецьких військ розпочате Червоною армією, відоме ставлення до цих земель польського еміграційного уряду стимулювали політичне керівництво України заявити про бажання включення до УРСР прадавніх українських земель, якими є Холмщина, Грубешів, Замостя, Томашів, Ярослав і створити Холмську область³.

Проте пропозиції М.Хрущова, О.Корнійчука залишилися лише пропагандистським кроком для українського населення Забужжя. Сталінське керівництво СРСР у своїх діях керувалися власними політичними цілями у підкоренні нових європейських територій і намаганням якнайшвидше покінчити з національною свідомістю українського населення та визвольним рухом.

Підписаний 26 липня 1944 р. договір між СРСР і новоутвореним Польським комітетом національного договору не тільки передбачав врегулювання польсько-українського відтинку радянського державного кордону на основі лінії Керзона, а й створив прецедент "обміну населенням" та заклав фундамент для формування в повоєнній Польщі прорадянського режиму. Саме цей договір став базою для формального оформлення східних кордонів Польщі на Ялтинській і Потсдамській конференціях держав "великої трійки"⁴.

Остаточний текст договору про радянсько-польський державний кордон був підписаний у Москві 16 серпня 1945 р. В.Молотовим прем'єр міністром Е.Осубко-Моравським. Він складався із вступу та чотирьох статей і підкреслював свій виконавчий характер стосовно кримських домовленостей СРСР, США і Великобританії⁵. Положення договору передбачали і створення змішаної демаркаційної комісії з місцеперебуванням у Варшаві через 15 днів після обміну ратифікаційними документами. Робота комісії проходила у дві сесії – Варшавську (засідання № 1 – 24 (7.03.1946 – 7.05.1947 рр.)) і Московському (засідання № 24 – 32 (8.04. – 8.07.1948 р.))⁶.

Якщо рішення про демаркацію державного кордону приймалося у Москві, то практичне виконання її було покладено на керівництво УРСР. Так, згідно цього договору Рада Міністрів

Української РСР своєю постановою № 584-0038 від 14 квітня 1946 р. затвердила представництво уряду УРСР по відселенню в зв'язку з демаркацією державного кордону між СРСР і Польською Республікою в наступному складі: О.С.Булгаков (голова), О.А.Борецький (відповідальний секретар), В.В.Чернишов (економіст-статист); референти: Б.М.Головинський, М.К.Катко, Е.Д.Мартиш, О.П.Луценко, М.О.Романовський, Ф.К.Чаруха⁷.

Район діяльності представництва по відселенню визначався державним кордоном між УРСР і Польщею – від річки Салакії на півночі, до річки Сян в селі Соліні Нижньо-Устрицького району Дрогобицької області на півдні. На представництво уряду УРСР було покладено виконання таких завдань:

1. Організація і проведення реєстрації радянських громадян на відселення з території, що відійшла від СРСР до Польщі і польських громадян з території, що відійшла від Польської Республіки до УРСР.

2. Організація і проведення реєстрації населення, яке залишалось на території, що відійшла до однієї з договірних сторін.

3. Опис і оцінка державного і приватного майна та організація прийому і передачі майна, залишеного на території тієї чи іншої сторони.

4. Встановлення термінів відводу прикордонних військ на демаркований кордон по окремим ділянкам.

Місцем постійного перебування представництв обох держав був визначений районний центр Дрогобицької області – Медика. Початок роботи обох представництв був встановлений 18-го квітня, а закінчення – 24 травня 1948 року⁸.

Смуга відселення займала територію вздовж радянсько-польського кордону на відстані близько 200 кілометрів. У восьми місцях демаркований державний кордон співпадав з існуючим вже тимчасовим кордоном, встановленим у 1945 р. і створював, таким чином, вісім самостійних замкнених територіальних ділянок, із яких на Дрогобицьку область припадало 5, а на Львівську – 3.

Слід відмітити, що жителі тих населених пунктів Львівської області, які знаходилися в смузі відселення були переселені в Рава-Руський, Немирівський та Краківецький райони області ще в 1947 р., коли стало відомо про демаркацію кордону. Разом з населенням на нові місця поселення були перевезені всі житлові, господарські будівлі та інвентар, в результаті чого на території Львівської обл., що відійшла до Польщі, залишились лише невеликі ділянки залізничних шляхів, шосейних доріг, державні ліси і сади на присадибних ділянках відселених жителів⁹.

Звертає на себе увагу нерівноцінність передачі і отримання взамін території радянською стороною польській. Так, державне майно Польської Республіки, що передавалося радянській стороні, заключалося лише в невеликих лісових масивах площею 782 га, відрізка залізничної колії довжиною 1,6 км і декілька населених пунктів, які були переселені польською стороною зі всіма будівлями та залишеними незасіяними і необробленими на зиму полями станом на 1 січня 1948 р., тобто задовго до початку роботи представництв.

З української сторони, окрім раніше виселених жителів Львівської області, на початок роботи представництв необхідно було в місячний термін виселити 15 сіл з різних районів Дрогобицької області: по Добромільському району – села Квашенина, Папоротне і Війтське; по Медикському – Медика, Яксманічі і Седліське; по Мостиському – Старява і Коваликі; по Нижанковицькому – Сірокозці, Мальчовичі і Рожубовичі; по Нижньо-Устрицькому – Соліні, Любизва, Устянове і Воля-Мацькова.

Виселенню підлягали 2658 сімей, з яких 2298, або 86,4% займалися сільським господарством і мали в своєму розпорядженні 1204 коней, 3134 голів крупної рогатої худоби, біля тисячі свиней, кіз і овець.

Загальна земельна площа, що переходила до Польщі складала 4223 га, з якої: орної землі – 3486 га і посівів – 2568 га. Віддавалося українських лісів із загальною площею 2124 га¹⁰.

Окрім цього, на українській території, що відійшла до Польщі знаходилися: дві залізничні станції – Медика, з двохколіїним залізничним полотном довжиною 4,5 км і Устянове – 2,195 км залізничного полотна; відрізки залізничної колії біля станцій Нижанковичі і Рава-Руська довжиною 3,18 км.; одна електростанція та два млини; одинадцять церков, два костьоли, дев'ять шкіл, п'ять клубів та ін.; північніше Рава-Руської в поймі річки Болотня знаходилася полоса лугів довжиною біля 35 км і шириною 600 метрів. Ці луги повністю відійшли до Польщі.

За характеристикою ж радянського представництва вся смуга відселення як в цілому, так і окремі її відрізки "самостійного економічного значення не мали". Ось так, одним розчерком пера земля, луки й ліси, які споконвіку кормили й росли тисячі людей, ставали "економічно неперспективними" й віддавалися чужій стороні.

Незважаючи на думку українського населення й опір жителів сіл Сірокозці, Старява, Ковалики, Рожубовичі, Мальговичі та ін., небажання їх навечно залишати рідні землі, радянські органи влади, спираючись на військову силу, швидко, протягом 2 – 3 днів провели реєстрацію та вивіз населення. Цьому сприяло й те, що на даний момент більшість жителів даних сіл вже були "організовані" в колгоспи й радгоспи, що полегшувало проведенню серед них "масово-роз'яснювальної роботи" більшовицькими методами переконання: арештами окремих громадян, залякуваннями, зриванням дахів будинків і т. д. Усім жителям, які проживали на території, що відійшла до Польщі, необхідно було пройти реєстрацію як на відселення, так і на право залишитися в польській державі. Право залишитися на території, що відійшла до Польщі мали жителі польської національності та змішані сім'ї, главами яких були поляки за національністю. Всі інші підлягали реєстрації на відселення.

Разом з тим, в процесі переселення мали місце деякі відхилення від установлених правил. Так, залишились на даній території громадяни української національності, які вже мали похилий вік, не працездатні, хворі і ті, хто перебували на утриманні рідних – синів, дочок, які проживати в Польщі, або перебували на військовій службі в польській армії. Правда таких сімей

11

Робота по відселенню українського населення з території, що відійшла до Польщі, в зв'язку з демаркацією державного кордону між СРСР та Польською Республікою була завершена в термін, в повній відповідності з раніше наміченим планом – 22 травня 1948 р.

24 травня командування радянських і польських прикордонних військ відвели свої війська на демаркований кордон на останній ділянці – Медика, Яксманічі, Седліське, Мальговичі і Рожубовичі.

Відводу військ передувала передача органами радянської влади державного і громадянського майна, залишеного для польської держави. Так, з території, що відійшла до Польщі, були відселені 2388 господарств із загальною кількістю 9125 осіб або 91% від усього населення. Залишились, вже тепер на польській території, 275 господарств із загальною чисельністю 907 осіб. З поміж тих, хто залишився, поляки склали 524 особи і 383 особи – українці. До осіб української національності відносились члени змішаних українсько-польських сімей, главами яких за національністю були поляки¹².

Відселене населення з території, що відійшла від СРСР до Польщі, за національними ознаками ділилося: українців – 8716 осіб, росіян – 280 осіб, поляків – 115, білорусів – 4, інших національностей – 10 осіб.

За статтю і віком: чоловіків – 4109 осіб, із яких до 13 років включно – 1297 осіб, від 14 до 55 років – 2328 осіб і старші 55 років – 484 особи; жінок – 5016 осіб, з яких до 13-ти літнього віку – 1303 особи, від 14 до 50 років – 2906 осіб і зверх 50 років – 807 осіб.

За родом зайнятості: селян – 5353 особи, промислових робітників – 138, транспортних працівників – 116, службовців – 359, вчителів – 60, медпрацівників – 17, кустарів – 3, інших – 331 особа¹³.

Відселені жителі вивезли з собою на нове місце проживання у райони Львівської та Дрогобицької областей 1051 коней, 2716 голів великої рогатої худоби, 1917 знарядь для обробітки землі і 20 збиральних машин.

В результаті відходу даної території СРСР до Польщі і відселення звідси місцевих жителів було передано польським властям державного і особистого майна громадян на загальну суму 37263,4 тис. крб., (у цінах 1940 р.), в тому числі державного майна на суму 18841,0 тис. крб. та майна громадян на суму 18239,0 тис. крб.

Крім того, польській стороні без оцінки вартості безкоштовно було віддано 2124 гектарів державного лісу, 23,47 га державних фруктових садів, 55,490 га фруктових дерев в садах відселених громадян¹⁴. В числі споруд, переданих польській стороні, значилося також 6 дзотів загальною вартістю 871900 крб. І хоч дзоти були прийняті представником польського уряду і увійшли в акт передачі з повною їх вартістю, але після консультацій представника Польщі

Піорункевича зі своїм урядом, останній поставив питання про виключення їх з актів передачі, в зв'язку з тим, що дзоти знаходяться в незавершеному стані і для цивільних цілей їх використати проблематично. Радянська сторона погодилася і на ці уступки.

Територія, що відійшла від Польщі до СРСР, складалася з невеликих за площею ділянок, головним чином, в північно-західних районах Львівської області – Рава-Руському і Немирівському. На цій території радянським представництвом було прийнято короткі відрізки залізничного полотна із загальною довжиною у 1,6 кілометра вартістю 8603900 злотих, що в переводі по курсу складало 114 тис. крб. і лісових масивів без оцінки вартості площею 783,5 гектара.

Таким чином, різниця між вартістю переданого майна Польською Республікою і прийнятого радянською стороною складала 37 149 400 крб. Або майже 99% прямих збитків для СРСР¹⁵.

Акт відселення та підрахунків вартості переданого майна був складений в двох примірниках російською і польською мовами й завірений державними печатками СРСР та Польщі, українські ж державні органи влади залишалися при цьому статистами та практичними виконавцями цього дійства.

Карта радянсько-польського кордону від 16.08.1945 р., опублікована в "Известиях".

-
- ¹ Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону. 1941 – 1951 рр. – Львів, 1998. – 220 с.
 - ² Демаркація кордонів – встановлення лінії державного кордону на місцевості шляхом встановлення прикордонних знаків на основі документів про делімітацію кордонів. Здійснюється змішаними комісіями, створеними договірними сторонами.
 - ³ Центральний державний архів громадянських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 754. – Арк. 13.
 - ⁴ Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. Сборник документов. – Т. 5. – М., 1984. – С. 22, 110, 127.
 - ⁵ Восточная Европа в документах российских архивов 1944 – 1953 гг. – Т. 1. – М.-Новосибирск, 1997. – С. 68.
 - ⁶ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т. 9. Январь 1946 – декабрь 1949 гг. – М., 1976. – С. 84 – 93.
 - ⁷ ЦДАГОУ – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5165. – Арк. 108.
 - ⁸ Там само. – Арк. 104 – 105.
 - ⁹ Там само. – Арк. 104.
 - ¹⁰ Там само. – Арк. 106.
 - ¹¹ Там само. – Арк. 103 – 104.
 - ¹² Там само. – Арк. 120.
 - ¹³ Там само. – Арк. 121.
 - ¹⁴ Там само. – Арк. 121 – 122.
 - ¹⁵ Там само. – Арк. 122 – 123.

В статье рассматриваются вопросы установления украинско-польской границы в послевоенный период.

Ключевые слова: СССР, Украина, Польша, граница, переселение.

The article studied the question of the establishment of Ukrainian-Polish border in post-war period.

Key words: Ukraine, Poland, border, migration.